

МАДЯРСЬКИЙ ПЛАСТ У ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ: ІМЕНА АРПАДИДІВ

ІСТОРІЯ IX століття в Україні цілком відійшла в тінь подальших подій, пов'язаних з появою варягів. Проте ціле століття місцевого етносуспільного буття не могло зникнути без сліду в топонімії. Автору раз у раз траплялися виразно мадярські топоніми: р. *Гайчур*, с. *Баратівка*, *Сабадаш*, *Сегедівка*. Перегляд реєстру ойконімів України переконував у помітному поширенні угорських відантропонімних основ: *Миклош*, *Милош*, *Петруш-*, *Андруш-*, траплялися топооснови типово мадярської морфонемної структури: *Овлаші*, *Урсалове*. Під *Овручем* існує с. *Яжберень* – загадковий двійник села в Угорщині Jaszbereny ‘яси-берендеї’. Нарешті, в Закарпатті збереглася ціла смуга мадярської топонімії уздовж кордону з Угорщиною. Стало очевидним, що нагромаджені виписки з цієї теми час систематизувати.

1. Угорці (мадяри) прийшли у басейн Середнього Дунаю і Тиси лише наприкінці IX ст. Однак задовго до цього їхній етнонім був відомий у Європі: ще візантійський історик Пріск (V ст.) у 463 р. пов'язував рух степових народів зі сходу на захід з оногурами (Ονογουροι), яких витіснили сабіри (Σάβιροι), у свою чергу вигнані зі своїх пасовиськ аварами (Αβαροι) [Manzelli 1993, 531].

Авари, імовірно монгололомвні, змінили лонгобардів у Паннонії 568 р. і створили тут потужну імперію, що утрималася до кінця VIII ст. Вважають, що її знищив Карл Великий, але в самих франкських документах достатньо свідчень того, що Аварський каганат згас сам. Сабірів вважають тюрками. Такими ж за мовою мали бути й оногури, від імені яких походить етнонім угорців-мадярів. Імовірно, вони були родичами болгарів, з якими предки мадярів воювали століттями. Візантійську форму Ονογουροι на тюркському матеріалі можна пояснити так: *on – це, найімовірніше, ‘десять’ (як і в сучасній турецькій), іншу ж морфему – *ouг співвідносять з етнонімом південно-західних тюрків-огузів, який, імовірно, є похідним від *oq-

‘стріла’ (сучасне тур. ok). Значення ‘10 стріл’ цілком прийнятне і навіть звичайне для назви союзу кланів або племінної єдності [Manzelli 1993, 532]. Про тривалі зв'язки з болгарями і Поволжям свідчать спільні культурні запозичення, як-от болгаро-тюркське слово для позначення серпа (чувас. šurlu) існує як в удм. šurlo (комі-зир. і комі-перм. čarla, марі-луг. Sorla), так і в мад. sarló ‘серп’ [Manzelli 1993, 531].

Першу згадку про угрів у латинському тексті знаходимо у Йордана (середина VI ст.): Hunguri (Getica, 37); у рукописах наявні численні варіанти, але майже всі з початковим **h**-, яке виглядає наслідком пов'язання (не випадкового) з етнонімом гунів. Відомості Йордана стосуються всього тюркського племені, а тому, щоб мати певність в ототожненні угорців і мадярів, мусимо чекати X ст. З-поміж назв у західних мовах дфр. hongrois (з придиховим **h**-) так само пов'язує це слово з гунами [Manzelli 1993, 532], а нім. Ungarn [ˈuŋɡarn] ‘Угорщина’ < ‘угорці’ хоча й не має придиху, але вимовляється з кнаклаутом [ʰ], тобто з тим же початковим звуком, що й теперішнє фр. le hongrois [lə ˈɔɡʁwa].

У Лаврентіївському списку 1377 р. Повісті врем'яних літ, який містить оповідь про перехід через Дніпро частини мадярів наприкінці IX ст., вони зветься *уграми*. Літописне *фдсйны* ‘угорець’ (мн. *фдсж*), безперечно, походить від форми дслов. *oq(ʔ)gipъ, а та – від *ongur-. Зв'язок із назвою обських угрів, як виглядає, встановлюється літописною формою *фдсж* проте подробиці етимологічної кореляції з'ясовані не остаточно (*югра* ‘обські угри’, 1096; пор. комі-зир. jōgra ‘те’ / *угре* ‘угорці’) [Manzelli 1993, 532].

На відміну від прадавньої української назви для *угорців*, які є нашими сусідами вже понад 1100 років, російські слова *венгры* і *Венгрия* – це пізні запозичення з польської: Węgrы ‘Угорщина’ й ‘угорці’ < *oqgy, що свідчить про відсутність або втрату відповідної давньої сторінки етнічної пам'яті. В Італії етнонім з'являється

як прізвисько при власному імені особи у документі з П'ємонта 1075 р. (Guillelmus Unguer) – це перша ластівка цілої низки майбутніх італійських прізвищ: Ongaro, Ungaro, Ungaretti, Ongarato тощо. Написаний грецькою мовою інший документ з Калабрії 1076 р. (Χωράφιον τοῦ Οὐγγυρου 'таборець угорця') засвідчує початок майбутнього топоніма Lungro (Козенца), в якому злилися означений артикль *P* і двоскладовий візантійський варіант етноніма угорців Οὐγγρος [ˈuŋɡros], пор. місцеве алб. Ungër (з артиклем Ungra) [Manzelli 1993, 532].

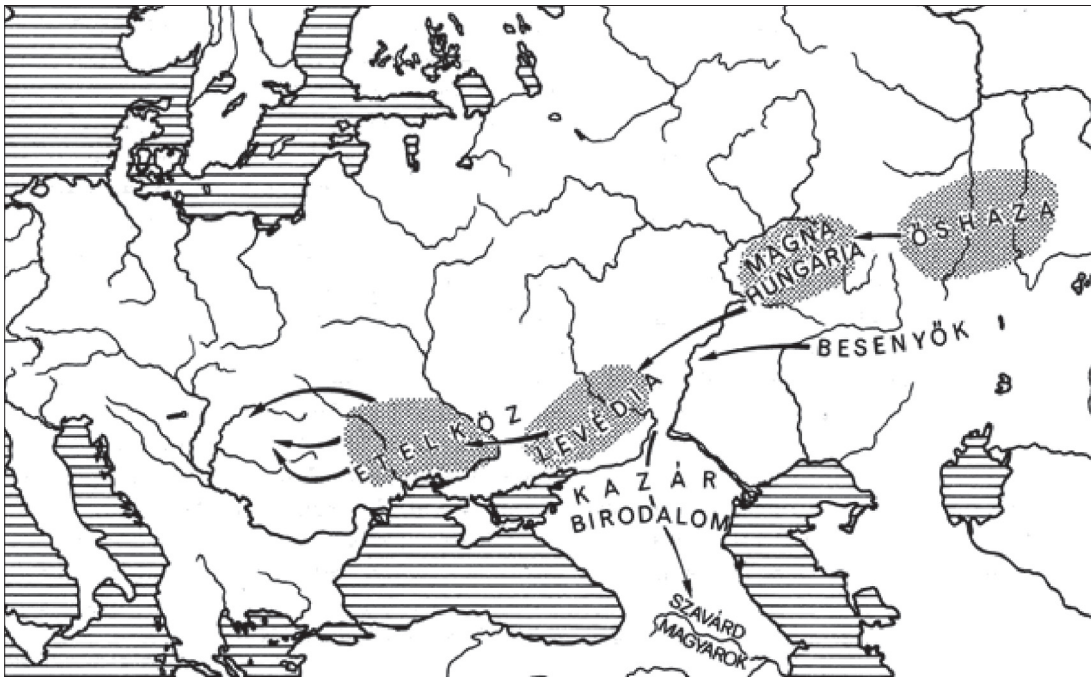
За Карпати мадяри переселилися, прагнучи вивільнитися з-під панування хозарів і уникнути тиску печенігів (див. [КБ 1990, 560, 563]), – Пачінакія, мад. Besenyők, пор. *Печенюги* Чг (Новгород-Сів.); неподалік є с. Б.УГРИНівка, КОМАРи, ЯСне, ВЕСЕЛе, БУДище... В Іпатському списку нашого літопису на подив мирний прохід мадярів повз Київ згадано під 898 роком [ПВЛ 1990, 34–37], – насправді це було у 896 р. За рік до переселення основної маси мадярів до Паннонії прибув їхній авангард (895 р.). На час приходу в Паннонію угорці являли собою конгломерат 108 кланів, об'єднаних у 7 племен; до них долучилися 3 тюркських племені *кабарів*, повсталих проти хозарів. Етнонім племені, з якого походили арпадиди, **megyeri* (засвідчений у X ст. як Μεγέρη у грецькій мові Костянтина Порфірогенета і ще раніше як m.ğ.g.r.u.h в арабських джерелах), став назвою цілого мадярського народу. Сучасна форма мад. *magyar*, зафіксована у хроніці Аноніма ([*Gesta Hungarorum*, 63=2] II пол. XII ст.) як *moger* (напр., *hetumoger*, де *hetu* – це сучасне мад. *hét* '7'), етимологічно пов'язана, принаймні у своїй першій частині *magy-*, з етнонімом мансі, звідки праугорська форма **mańćV*; друга частина *-ar* може бути продовженням давнього **er* 'чоловік', наявного також і в мад. *ember* 'людина, особа', *férfi* і *férj* 'чоловік, муж' [Manzelli 1993, 533].

Розташувались у Паннонії, угорці упродовж 60 років тероризували захід Європи (включно з мусульманською Іспанією (NB)) своїми винищувальними наскоками. Хроніки свідчать про наскоки на Італію 899 і 947 рр., про загарбання Моравії (906). Зростання могутності германців

за саксонської династії поклало край цій першій фазі мадярської історії перемогою Оттона I у битві при Лехфельді (під Аугсбургом) у 955 році. По завершенню періоду наскоків історик X ст. бачить швидку метаморфозу арпадидів у династію феодального типу з перетворенням князівства на королівство. Таку історичну програму здійснив *Войк, син князя Гези і правнук Арпада*: він охрестився (хрещеним батьком був італієць) і узяв ім'я Іштван 'Степан' (угорська форма виявляє посередництво якоїсь західнороманської говірки щодо лат. *Stephanus*, – пор. фр. ст. *Estienne*, есп. *Esteban*). Король Іштван (св. Стефан Угорський) був коронований на Різдво 1000 року (рівно через 200 років після Карла Великого). Він християнізував угорців (не завжди мирно) і зруйнував племінний лад [Manzelli 1993, 533]. Іштван поділив Угорське королівство на комітати, дотепер звані терміном слов'янського походження: мад. *megye* 'комітат' – з дав. пд.-слов. **medja* > хорв. *međa* 'межа'. Асимілювавши слов'янське населення Паннонії, у 1025 році мадяри захопили Словаччину, яка залишалася угорським володінням до 1918 р., – пор. мад. *tót* 'словак' (з кельтс. **tautà* 'народ'), звідки поширене в Угорщині прізвище *Tóth*. Далі надійшла черга Славонії (1089) і через рік – Хорватії (пор. також поширене прізвище мад. *Horváth*).

В пошуках давніх родичів мадярів король Бела IV відрядив на схід мадярського ченця Юліяна. Після двох його подорожей (1235–1236 і 1237–1238) в Угорщині поширилася новина про існування на схід від волзької Булгарії землі *Bascardia* (пор. *Башкортостан*), де Юліян зустрів людей, що говорили схожою на мадярську мовою. І хоча монгольська навала стерла слід тих мовних родичів мадярів у далекій *Magna Hungaria* (як в Угорщині почали називати ті місця), сучасні башкири в цілому як народ якраз можуть являти собою тюркізованих мадярів [Manzelli, 567].

У XIII ст. Угорщина прийняла чимало тюрків, що рятувалися від монгольської навали: 40 тис. сімей куманів (мад. *kun* 'куман, половець') прилучилися до печенігів (мад. *besenyők*), вже осілих у Паннонії в попередні століття разом з іраномовними ясами (мад. *jász* 'осетин'). Всі вони були асимільовані мадярами, проте досі існують

Карта 1. Історичні переміщення мадярів у Європі [Kiszely, 394].

етнічні групи kun і jász, а у мадярському словнику залишилися лексичні запозичення з їхніх давніх мов [Manzelli 1993, 534].

Найраніші відомості про мадярську мову з'являються у текстах іншими мовами у X ст. Першість тут належить перському арабомовному географу Ібн Русте (бл. 930 р.), який цитує відомості з потім втраченого твору ал-Джайгані про те, що близько 870 року (тобто ще за часів перебування в Леведії) мадяри були керовані двома володарями, з яких номінальний звався k.n.d.h, а військовий – ğ.l.h. Ті самі слова з'являються як імена осіб Cundu і Geula у латинському тексті угорської хроніки *Gesta Hungarorum* бл. 1150 р., а в сучасній мадярській досі вживані як прізвище Kende та ім'я власне особи Gyula (хибно ототожнюване з лат. Iulius) або в топонімах, як-от *Gyulafehérvár*, тобто Alba Iulia в Румунії [Manzelli 1991].

2. Поряд з описом становища 870-х рр. у Ібн-Русте з праці ал-Джайгані основним джерелом з історії мадярів до початку X ст. в Леведії та Етелькезі є твір Костянтина Багрянородного "Про управління імперією" (950–951 рр.). В ньому відображено чимало угорських власних назв і низку апелятивів. Імператор мав безпосередні відомості про угорські справи завдяки дружбі з князем-арпадилом, – щоправ-

да, це не заважало йому й далі називати угорців турками (Тоуркоі). Важливо, що у цій інформації про мадярів попереднього IX ст. віддзеркалена ще свіжа пам'ять про реальні історичні події та народні перекази мадярів про своїх предків як складова етнічної самосвідомості.

Вельми повчальним є той факт, що НА СХІД ВІД КАРПАТ НЕ ЗНАЙДЕНО АРХЕОЛОГІЧНИХ КУЛЬТУР МАДЯРІВ (для пом'якшення додають: "окрім поодиноких речей, аналогічних знахідкам X ст. у Середньому Подунав'ї" [КБ 1990, 391]). Це добре нагадування фахівцям, схильним абсолютизувати авторитет археології: насправді така суперечність може всього лише означати, що або ще не все знайдено, або ще бракує теоретичної основи для атрибуції пам'яток.

(1) Що ж нам відомо про Леведію? "Знай, – пише імператор Костянтин своєму синові, – що народ турків [тобто мадярів] мав давнє поселення поблизу Хозарії, у місцевості, званій Леведія [Λεβεδία] – за прізвиськом їхнього першого воєводи. Цей воєвода звався особовим ім'ям Леведія [Λεβεδίας], а за назвою гідності звали його воєводою, як й інших після нього" [КБ 1990, 158/159]. Поселення мадярів у Леведії датують умовно 700–750 рр., а події за участю Леведії, Алмуца й Арпада,

описувані в розділі 38 книги Костянтина, – останньою чвертю IX ст. Ім'я **Леведії** має фінно-угорське походження. Про нього самого висловлено припущення, що він міг народитися бл. 800 р., а на чолі союзу племен був у 830-х рр. [КБ 1990, 391].

Точної локалізації “землі Леведії” немає. Про час поселення в ній мадярів є чимало гіпотез. У різні часові відрізки між кінцем VI і кінцем IX ст. запропоновано таке розміщення Леведії: між Доном і Кубанню або Волгою; між Доном і Сів. Дінцем або Дніпром [КБ 1990, 392]. Тривалий час, веде далі Костянтин, “жили вони [мадяри] разом з хозарами, воюючи як їхні спільники в усіх війнах... Пачинакити ж, раніше звані кангар... рушили на хозарів війною, а після поразки були змушені залишити власну землю й оселитися в землі турків [мадярів]. ...Військо турків було розбите й поділилося надвоє. Одна частина переселилася на схід, у землі Персії... а друга оселилася у західному краї разом зі своїм воєводою і вождем Леведією, в місцевості, званій Ателкузу, де тепер живе народ пачинакитів” [КБ 1990, 158/159–160/161]. Хаган запропонував Леведії тісніший союз, але той порадив обрати для цього воєводою мадярів енергійнішого проводиря – Алмуца або його сина Арпада. Мадяри обрали Арпада (бл. 890 р. [Zanichelli 1995, 135]). “Через певний час пачинакити, напавши на турків, вигнали їх разом з архонтом Арпадом. Тому турки, блукаючи в пошуках землі для поселення, прогнали людей з Великої Моравії і оселилися в їхній землі, де й досі живуть. До згаданого ж народу турків на сході, в землях Персії ці турки... й дотепер посилають торгівців і відвідують їх і часто привозять від них до себе послання з відповідями” [КБ 1990, 160/161–162/163]. І далі Костянтин перелічує річки Ателкузу від Варуху (Дніпра) й Куву (Бугу) до Трулла (Дністра), Прута й Сирета.

(2) Ім'я Арпада (Árpád) унаочнює собою угро-тюркський симбіоз, що склався у I тис.: мад. ágra ‘ведмідь’ < дбулг. *агра (звідки чув. игра, тат. агро, тур. егра), а друга, що вийшла з ужитку, морфема -d мала значення здрібнілості (Árpád ‘ведмедик’) і походить з уральс. < *ntV [Manzelli 1993, 532]. Підкоривши на новому місці сусідні народи, Арпад став національним героєм, засновником династії арпадидів, які пра-

вили Угорщиною з титулом князів, а потім королів до смерті Андрія III у 1301 р. [Robert 1988, 106].

3. Проте найважливіша для нашої теми інформація міститься у розділі 40 книги Костянтина. Тут наведено детальну генеалогію мадярських князів не тільки перших буремних десятиліть існування угорців у Паннонії (на час написання твору Костянтина до поразки під Лехфельдом залишалося 4 роки), а й попереднього, якраз цікавого для нас IX століття.

Завдяки двом різним групам мадярських інформаторів зафіксована Костянтином у X ст. генеалогія арпадидів виглядає досить повною. Справді, “судячи з відсутності в наведеній далі [частині] генеалогії [згадки про] сина Арпада Ліундику (мад. Levente), відомості про війну 894 р. і дані про перелічених потім осіб записані від різних інформаторів” [КБ 1990, 398]. Наприкінці розділу 40 “Про роди каварів і турків”, зокрема, сказано: “Слід знати, що Арпад, великий архонт Туркії, породив чотирьох синів: першим Таркацуса, другим Єлеха, третім Ютоцаса, четвертим Залтаса. ...Перший син Арпада, Таркацус, породив сина Тевеліса, другий син Єлех... Езелеха, третій син Ютоцас – Фалициса, *теперішнього архонта*, а четвертий Залтас – Таксиса. ...Сини Арпада померли, а онуки Фаліс, Тасис і їхній брат у других Таксис живі. ...Помер і Тевеліс, а син його Термацус – друг [Візантії], нещодавно (бл. 548 р. [КБ 1990, 398]) приходив разом з Вулцусом, третім архонтом і кархою Туркії. Слід знати, що Вулцус-карха – син Калі-кархи і що ім'я Калі є ім'я власне, а карха – посада, як і гила, який вище за карху” [КБ 1990, 167]. У візантійському оригіналі цим іменам відповідають написання: Λιούντικα; Ἀρπαδῆς, Ταρκατζούς, Ἰέλεχ, Ἰουτοτζᾶς, Ζαλτᾶς; Τεβέλης, Ἐζέλεχ, Φαλίτζις, Ταξίς, Φαλῆς, Τασης, Τερματζούς, Βουλτζούς, Καλή; καρχᾶς, γυλᾶς [КБ 1990, 166].

(3) За рік до переселення в Паннонію мадярські проводирі Арпад і Курсан отримали дарунки від візантійського імператора разом з пропозицією напасти на болгарів. Воєводою для цього рейду був призначений син Арпада Ліундика (мад. **Levente**).

Накопичений за століття коментар до імен князів спирається на вичерпні

відомості про згадки про них у джерелах (у тому числі й у формі топонімів) та на етимології цих імен, опрацьовані угорськими мовознавцями [Kristó 1973–1974, 42–51]. Лінгвістичний аналіз праць етимологів на цю тему належить Л. Лігеті [Ligeti].

(4) Ім'я Таркацуса (мад. **Tarkacsu**) згадане тільки тут [у книзі Костянтина]. Від тюрк. 'виникати, походити'. Відображене у восьми топонімах Королівства Угорщини" [КБ 1990, 398, звідси ж і наведені далі дані про інші 11 імен]; кількість згадок кожного дослідженого імені у документах, антропонімії і топонімії Королівства Угорщини подана нами у фігурних дужках {}.

(5) Ім'я Єлеха є грецизованою формою мад. **Üllő**, яке ідентифікують зі згаданим у творі Аноніма "дядьком" Арпада – батьком двох ватажків мадярів, які прийшли до Середнього Подунав'я; від тюрк. 'князь' {2 згадки в документах, 16 топонімів}.

(6) Ім'я Ютоцас, мад. **Jutas** (Jutosa), згадане тільки тут, походить з тюркського 'ласун' {2 відповідники в документах; 5 топонімів}.

(7) Ім'я Залтас, мад. **Zoltan** (Zulta), фігурує також і в історичних творах Королівства Угорщини як син Арпада. Слово походить з арабського терміна на позначення сану ('султан'), потрапило до мадярів через посередництво тюрків {1 згадка в документах; 2 топоніми}.

(8) Ім'я Тевеліс, мад. **Tevel** згадане тільки тут. Від дієслова мад. 'устроювати' або від ар. 'верблюди' {7 топонімів}.

(9) Ім'я Езелех, мад. **Ezelő**, згадане тільки тут, утворене від мадярського слова уральського походження 'куштувати', тобто 'ласун' {NB: у документах і топонімії відсутні}.

(10) Ім'я Фалісис, Фаліс, мад. **Falicsi** (Fajsz), виводять з мадярського слова уральського походження 'зажерливий' {8 топонімів}. "Як про 'архонта' мадярів на час написання трактату про нього сказано лише тут. Час правління (імовірно): 943 – бл. 955 р." [КБ 1990, 398].

(11) Ім'я Таксис, мад. **Taksony**, від тюрк. 'ситий' {5 топонімів}. "Ліутпранд у написаному після 958 року творі "Антаподосис" згадує його, називаючи 'королем мадярів', при описі наскоку його загоном на Італію бл. 947 р.". У пам'ятках Королівства

Угорщини він також фігурує як син Золти; був володарем мадярів, засновником королівської династії (бл. 955 – бл. 970 pp.) [КБ 1990, 398].

(12) Ім'я Тасис, мад. **Tas**, навряд чи ідентичне імені одного з персонажів твору Аноніма з таким же ім'ям (Tosu), який згаданий там як один з проводирів мадярів, що прийшли у Середнє Подунав'я. Від тюрк. 'камін' або 'ситий' {2 антропоніми; 8 топонімів}.

(13) Ім'я Термацус, мад. **Termacsu** (Tomas), пов'язують з тюрк. 'походити' або 'підноситися' {55 топонімів}. Існує зведення відомостей про його візит до Візантії [Györffy].

(14) Ім'я Вулцус – це грецизована форма мад. **Bulcsu**, ст. **Bulsuu**, якого Анонім характеризував як 'кривавого мужа'; етимологія непевна (це ім'я є також у складі антропоніма **Verbulcsu** 'Кривавий Булчу') {2 антропоніми; 23 топоніми}. Під цим же ім'ям відомий 'король Булчу' в західних джерелах (при описі подій 955 року). "Відомості про те, що Булчу був кархою і третім архонтом, є лише у цьому повідомленні" [КБ 1990, 398].

(15) Ім'я Калі, мад. **Kal**, у письмових джерелах відсутнє {1 антропонім; 16 топонімів}. Походить від дієслова тюрк. 'залишатися'.

(16) У цьому списку немає імені ще одного сина Арпада, **Гези**, який став угорським князем саме в рік початку Костянтином праці над трактатом (950–997). Це за його правління угорці зазнали поразки від Оттона I під Лехфельдом (955). Після угоди з Оттоном 973 року Геза погодився на прихід до Угорщини християнських місії. Він прийняв християнство разом зі своїм сином Войком (майбутній св. Іштван). В Угорщині були тоді засновані церкви й монастирі (зокрема, монастир **Pannonhalma**) [Robert 1988, 725].

4. Тепер час розглянути український топонімічний матеріал до теми. Після нагромадження певної кількості прямих спостережень до околиць назв з виразно мадярськими топоосновами було застосовано нові результативні засоби дослідження топонімії – метод топонімічного контексту у сполученні з парадигматичним методом. Завдяки відомій особливості топонімії слов'янських земель – їхній повторюваності і циклічності – ці два методи дають

змогу проникати у міжтопонімні семантичні зв'язки і до певної межі обґрунтовувати реконструкцію можливих попередніх форм окремих назв (конкретне застосування методів див., напр., у [Тищенко 2006]).

(До 1) В літературі не раз траплялися спроби пов'язати з Леведією топоніми *Лебедянь*, *Либідь*, *Лебедин* та інші. Але фронтального дослідження досі проведено не було. На карті 2 наведена спроба картографування всіх назв від топооснови *Лебед-*, знайдених у довідниках і регіональних атласах. При цьому стає очевидно їхня більша загущеність на землях між Доном і Галичиною. Про те, що західною околицею Леведії була саме Галичина, де мадярів уже сприймали як етнос *угрів*, може свідчити смуга назв від основи *Угрин-*, що простяглася від Дністра до верхів'їв Зах. Бугу і Прип'яті (див. карту 2), – проте ця група назв може бути пов'язана і з закарпатською Угорщиною. Околиці кожної такої назви мають безперечні інші докази присутності мадярів, а саме: с. *Угринів* Тр (БЕРЕЖани): КОМАРівка, РАЙ, ВЕРБка, ШКІНДИРівка, БАРАНівка^ ЯСне; *Угринів* ІФ (ІФ): УГОРники, БЕРЕЗівка, СЛОБІДка, БРАТківці...; *Угринь* Тр (Чортків): УЛАШківці, ШМАНЬківці 2 < ősvény 'стежка', ГРИНЬківці, ПАЛАШівка, ВЕРЕСневе; *Угри* Льв (Городок): КОМАРне, БЕРЕЗів^ ЯСенів^ ТУЛИГолове...

Подекуди на півночі назви від основи *Лебед-* сягають верхів'їв В'ятки, але вони відсутні, наприклад, у Володимирській і Калузькій областях. Щоразу навколо таких назв також збереглися свої "групи підтримки" на зразок ЛЕБЕДИНец (Новг. обл.): МАКАРово, ст. БЕРЕЗайка; ЛЕБЕДка (Моск. обл.): МАКАРово, ПодБЕРЕЗье, ХЛЕПень, СЕРЕДа, ЛЕБЕДево тощо.

(До 2) З ім'ям Арпада можна асоціювати назву *Арабатська* стрілка у Криму навпроти с. ЯСТРУБки, Медведівка (під Джанкоєм!), ЛЕБЕДівка, ТАСунове, УВАРове... Вона може стосуватися часу перебування мадярів в Етелькозі (пор. біля Дністерського лиману с. ЛЕБЕДівка, СЕРГіївка).

Не виключено, що мінімально пристосована форма *Аркадівка* Хк (Шевченкове) мала в минулому форму *Арпадівка, адже навколо чимало мадяризмів у топоосновах: РАївка, ОГУРцівка, ЧИЗвик 2, СЕРГіївка, Тетянівка < tanua 'хутір'...

Такого ж походження можуть бути й кілька однокоренових назв *Аркадіївка* Хк (Сахновщина)^ Каганець (!), Огіївка, ЛЕБЕДівка, ЛУКАШівка...;

Аркадіївка Хс (Генічеськ): ЩОРСівка < sarc 'данина, контрибуція', СЕРГіївка, ЧОНГар, пор. csónak 'човен'...;

Аркадіївка Кв (Яготин): ЛЕБЕДівка, СВОБОДа, СЕРЕДівка, РАЙківщина, СУЛИМівка, УРСалівка, ГОРБАЧівка...;

Аркадіївці Хм (Хм): РАЙківці, КАРПівці, ГРИНівці, ТЕРЕШівка, ЧЕРЕПівка 2 < cserép 'череп'яний посуд'...

(До 3) Ім'я Ліундики (Levente) може зберігатися в основі назви *Левондівка* См (Ромни): ЗАЛАТиха < Zoltan, ОБЛАШі < пор. мад. oláh 'волох', olasz 'італієць', ЧИЖикове, ЛУКАШеве, АНДРІЯШівка, Ведмеже (чи не переклад імені Ágrád?), ЗЕЛЕНівщина (*Зелек?), ЯРОШівка < járás 'район, округ', járási 'районний, окружний', ВЕСЕЛий Степ < vész 'епідемія', vészely 'небезпека', vészelyes 'небезпечний' (з очевидністю, тлумачення з мадярської реалістичніше).

Так само в околицях с. *Левентова* Тр (Монастириська): КОРОПець, БАРВІНКове < bértmunka 'батрацька робота', КОМАРівка...;

Левантівка Од (Красні Окни): БУДАївці, САГАЙДак < szigét (?), ОЛЕНОкарицьке < алан, ВЕСЕЛий Кут...;

Левенцівка Пл (Чутове): ЗЕЛЕНКівка < Зелек-, МАЙОРівка < maugar-, БЕРЕЗове < béres 'батрак'^ ВОСВОДське, ЩОРСівка < sarc 'данина, контрибуція'...;

Левенцівка Пл (Решетилівка): БЕРЕЗняки, ХАРЧенки, ПустОВАри – пор. ПустоГОРОД См; ВАРвянське, ХОР.УЖі...; *ЛЕВЕНЦівка* Дп (Новомосковськ)^ ЗЕЛЕНе, ВЕСЕЛе...

М. Бучацький люб'язно повідомив про існування району Львова – *Левандівка*. У двох сусідніх адміністративних районах Льв (Пустомити) є с. СЕРДиця, МИКЛАШів, ЯСТРУБків, ПідБЕРЕЗці, БЕРЕЗівка, БЕРЕГи, МИЛОШевичі, БУДЬків, ЧИЖків, ЧИШки, БЕРЕЖани; Льв (Жовква): МАГЕРів, ДОРОШів 2, ВЕРИНИ < *вєґрини, ГАЛАСи < halász 'рибалка', БЕРЕЗина 2, ГРИНчуки, БЕСІДи < beszéd 'розмова', МОКРотин, КОПАНка, ШАБЕЛЬня...

Поцікавившись ситуацією далі на захід, ми виявили, що у Польщі існує тільки

дві назви від цієї топооснови – район Варшави *Lewandów* – поруч з BRZEZiny (!) і *Lewandowszczyzna* під Любліном – біля с. SOŁTusy, MAJORat...

(До 3-а) Ім'я Курсана може зберігатися у назвах с. *Курсанове* Хк (Хк): ГОРБані, ВЕСЕЛе^ ЗЕЛЕНе, РАЙ.ОЛЕНівка < raj 'загін' + алан; КОРОПи, ЯРОШі, БУДи^ БІДРЯГи < пор. топонім мад. Vodrog; БОБРівка < *bodrog, БЕРЕЗівка...;

також с. *Курсанівка* Км (Нижньогорський): ЯСТРУБки, КУНцеве, УВАРівка < *угор-...

(До 4) Ім'я Таркацуса (Tarkacsu) може лежати в основі таких назв, як *Тартаків* Льв (Сокаль): УГнів, БЕРЕЖне, КОМАРів, БИНДЮЛа, ВЕРБове, РОМАШ, ЦЯБРівка, ЯСна Поляна, ЯСенівка, ХОДОРівка...;

Тартачок Жт (Червоноармійськ=Пуллин): УЛАШанівка, БУДище, УЖівка, БЕРЕЗова Гать^ ВЕСЕЛе^ КУРне...;

Тарган Кв (Володарка): БЕРЕЗна, БіЛівка, Городище-ПУСТО.ВАРівське (NB), ОЖЕГівка, ТАДіївка...;

Тараца Кв (рц): БЕРЕЗянка 3, БУДА, УЛАШівка, ВЕСЕЛий Кут...;

Тараца Чк (Корсунь-Ш.): ЧЕРЕПин^ КАРАШина < Karacsony 'Різдо', ШЕНДЕРівка, ПЕТРУШИ, ДАЦЬки < Tas 'ім'я Тасис' (12), ВЙГРаїв, КОМАРівка, БЕР. ЛЮТине < bér 'плата' + ludas 'винний'...

(До 5) Саме через грецизовану форму мадярського імені Úlló – гр. Τέλεχ, укр. Єлех – і тільки завдяки їй – вдалося помітити звукову близькість з топоосною єдиної в Україні назви *Єлиховичі* Льв (Золочів): КОРОПець, Коропчик < мад. korp 'репарації', РозВАРяни, Опаки < aróka 'дідусь', ТУРКотин, ЧИЖів < csizma 'швець', ЯСенівка, ЯСенівці < jasz 'яс, осетин'...

Не можна проминути й назви *Єлецький* монастир у Чернігові < Єлех (?). Назва посади угорського *карха* упізнавана неподалік в ойконімі КАРХівка, далі йдуть РОЩе, пошт. ст. РАЩе, СЕРЕДинка < segeg 'військо', БЕРЕЗівка, ОЛИШівка, ЛУКАШівка, ПЕТРУШин...

Згадавши, що в Росії м. *Єлець* лежить на Дону під *ЛЕБЕДяню* (NB), відомою своїми говірковими фонетичними відмінностями, не можна було знехтувати й тим слідом. Як виявилось, околиці м. Єлець справді рясніють мадяризмами в топоосновах місцевих назв: ЛЕБЕДево, БЕРЕЗовка,

ПАЖЕНЬ (пор. мад. Rozsony 'Братислава'), МАКАРовка, КОМБАРовка, Аргамач-ПАЛЬНА, БАРАНовка, ЧАПЛЬгино < csépel 'молотити', МАТЮШкино, СЕРГиевка, АРКАТово, ЛУКОШкино [ЛЮ 2001, 16–17]. Далі в бік Лебеядні – БЕРЕЗовка, СкороВАРово 2, ВАРково, ПАЛЬНА-Михайловка, СЕРГиевское, СЛОБОДка, ЧАПЛино, ЧЕЛИЩев ХУТОР, ПереХВАЛЬ – пор. ім'я Фаліс (10); ЗОЛОТуха ~ Золтан; МОКРое (степове село навіть без річки)... [ЛЮ 2001, 11–12].

До цієї основи з очевидністю відноситься й назва с. *Єлохово* під Рибінськом: неподалік Лебяз'є, Огарково.

(До 6) Імовірно, ім'я Ютоша (Jutas) може лежати в основі топонімів *Утішне* 2 Мк (Казанка): ВЕСЕЛий Кут, ВЕСЕЛа Балка, ВЕСЕЛий Гай, ВЕСЕЛівка, СЕРГіївка 2, КОПАНки, ВЕРБове, СЛОБІДка, ВИСунь 2 < víz 'вода', ЧАБАНка...;

Утішків Льв (Буськ): ТЕРЕБежі, ВЕРБляни, ТУР'я, БАЧка, БУДИ.ГОЛОШ < halász 'рибалка'...

(До 7) Ім'я Золтана, очевидно, збереглося у назвах двох сіл під Києвом – Велика і Мала *Солтанівка* Кв (Васильків)^ ХЛЕПЧА < kelesce 'пастка, западня', пор. неподалік Западинка (і укр. *халена*), БЕРЕЗенщина < béres 'батрак', БОБРИця < збережене в топонімії мад. *boDrog 'батрак?', КОЖУХівка < község 'село', БАГРИН < *по- + угрин (?), РОСлавичі < rosz 'поганий, лихий', ПОЛОГи < Palagy 'Пелагій' [Тищенко 2007], ЯЦЬки < jász 'яс, осетин'...

Навряд чи грецизована форма цього імені (Ζαλτᾶς) криється у назві с. *Солтиси* Льв (Мостиська): ЗОЛОТковичі, МОЧЕРади (!) < magyar, МОКРяни^ ШИШОРовичі, ЧИЖевичі, КОРЧУНОк < Karacsony 'Різдо', ДОБОЩівка, СЛАБАШ, ХЛИПлі < keles-... Виразну мадярську присутність у навколишній топонімії можна пояснити, пов'язавши назву Солтиси, напр., з ім'ям історичної області Угорщини Solt [Kiszely 1979, 420]. Звичайно, не можна виключати й імовірності наближення давнішого ойконіма до назви посади *солтис* XVI ст. 'службовець міського суду'.

(До 8) Ім'я Тевеліс (Tevel) упізнаване у назвах кількох сіл – *Чевель* Вл (Ст. Вижівка): МОКРе, КОМАРове < лат. samara 'кормора, кімната', пор. [Gesta 2005, 120]...;

Чевельча Пл (Оржиця): РАЙозеро, ГРИЦунівка, ЗОЛОТухи, ХОР.Ужівка, САБАДАШів... < szabadas 'вільний, свобідний'...;

Цевеличі Вл (Локачі): СЕМЕРИНське < Szemerényi, ЯСинівка, ОЗЮТичі < özön 'потік' (?), БЕРМЕШів, ЛОКАЧІ – пор. le-kiesinyel 'применшувати'...

(До 9) Великою знахідкою стало виявлення імовірного сліду в ойконімії України імені князя Езелеха, як згадано, відомого лише з трактату Костянтина і відсутнього в документах і топонімії Королівства Угорщини. Цим унікальним ойконімом стала назва с. **Зелеківка** Лг (Біловодськ)^ БАРАНниківка 2 < begeny 'берендеї', РОЗдолля, КОПАНі < коропа 'череп'... Пор. також назву с. **Озлів** Рв (Млинів) < Ezelő 'ім'я Езелех'^ УЖинець, ПереКАЛІв, ВЕРБень, ТЕРЕШів, БЕРЕГи...

Існує ще низка ойконімів і гідронімів з основами **Зеленк-** і **Зелен-**, принаймні частина з яких може бути наслідком пізньої народно-етимологічної деформації вихідного *Зелек-

(До 10) Ім'я Falicsi, Fajsz можна впізнати у назвах с. **Фалемичі** Вл (Володимир-В.): БЕРЕЗовичі, БЕГЕТа < beget 'мекати', ВЕРБа, ГЕВин < gebe 'шкапа', ТУР'івка...; **Файка** Чг (Новгород-С.)^ БУГРИНівка, БЕРЕЗівка, БИРине < birka 'вівця', СЛОБІДка, БУДА-, Красний ХУТІР, БУЧки, ЯСна Поляна, ВЕСЕЛе, БУДище, ПУШКАрі < puska 'гвинтівка' (?), КОМАНЬ, АРАПовичі, ЧУЛАТів < csülök 'копито', УШівка, ПЕЧЕНЮги < besenyő, КОМАРин, ЯСне, ЛЕБЕДі (є тільки на карті), КАРАБАНове < csere, csereben 'обмін, в обмін', ШЕПТаки < seb, sebet 'рана, рану'...; **Файгород** Вн (Крижопіль): Вербка 2, АНДРІЯШівка, КУНичі, ШАРАПАНівка, УГли...; **Фальків** Чв (Вижниця)^ ЛЕКЕЧі < likicsinyel 'применшити', БАНилів^ БЕРЕЖниця, БЕРЕЖонка < berés 'батрак', ВИЖенка < víz 'вода', СЛОБОДА-БАНилів...; **Хвальків** Пл (ШИШАКи < sisek 'шолом')^ ЯРЕШки < járás 'район, округ', РАївка < raj 'загін', БЛАШі, СУЛИМи, СУЛИМівщина, САГАЙДак < szegéd 'помічник' ЦЬОВи < csöves 'трубчастий'...

(До 11–12) Імена Таксис, Тасис (Taksony, Tas) можуть лежати в основі назв р. **Грунь-Ташань** < (у)грунь + Taksony = Ташанська Грунь [СГУ, 738] у с. БІРКи Пл (Зіньків):

БУДки 2, СУЛИМи, ШЕНГАРіївка < Sándor, ВЕСЕЛе, ЯСенове, МАТЯШі...;

Ташань Кв (Переяслав-Хм.)^ ПОЛОЖаї, КОМАРівка, ВЕСЕЛе, ХАРківці, АНДРУШі, ЦИБЛі < cserél 'молотити'...;

Ташине Мк (БЕРЕЗанка): МАТЯСове... (До 12) Від імені Тасиса (мад. Tas) може походити основа назв **Тасуїв** Чг (Бахмач)^ КАРПенкове, БАТУРин, ЗЕЛЕНівка, ТЕРЕШиха...;

Тасунове Км (Леніне): ДОРОШенкове, УВАРове, ВОЙКове, БАГЕРове...;

Таценки Кв (Обухів)^ ЛЕНди, МАТЯШівка, МАКАРівка, ХАЛЕП'я < kelepse... (До 13) Унікальною в Україні є назва

Термахівка Кв (Іванків): ВАРівськ, МОКРА Корма, МАКАРівка 2, КАРПилівка, РОЗтісне < gosz 'поганий'... Як і в попередніх тополандшафтах, таке районне сусідство з іншими мадярськими топоосновами дає підстави пов'язати топонім **Термахівка** з ім'ям Termasu.

(До 14) Ім'я Вулцус (Bulcsu, ст. Bulsuu) може зберігатися в назвах с. **Булуки** Пл (Миргород)^ ВЕРЕвич, СЕМЕРЕНки < Szemerényi 'відоме угорське прізвище', МИЛАШенкове, МОКРіївка, БУДАківка, ОБУХівка, ШАРКівщина...;

Булацелове Мк (Арбузинка): АРКАДіївка, ВОСВОДСьке...;

Булацелівка Хк (Первомайський)^ ЗЕЛЕНівка^ БЛЯївка, КАРАЧЕНці, ПЕРЕІЗнівка < réz 'мідь'.

У зв'язку зі згаданим ім'ям Verbulcsu 'Кривавий Булчу' і з огляду на навколишні мадяризми не можна виключати пов'язаності з ним назв с. **Верболози** Вн (Козятин)^ ВЕРНИгородок < veron(tas) 'пролиття крові', ГЛУХівці, Медведівка, КУМАНівка, САМгородок < szamos 'численний' (людний);

Верблюжка Кг (Новгородківка): БІЛОпіль, Вел. ЧЕЧЕЛівка < csekély 'малий', БЕРЕЖинка^ ВЕСЕЛе^ ЛЕБЕДівка (!);

Вергулівка Лг (Перевальськ): КАРПати, ВЕСЕЛ.ОГОРівка, ФАЩівка < ім'я Fajsz (див. 10).

(До 15) Ім'я Калі (Kal) може зберігатися в основі топонімів с. **Калів** Зк (Хуст) в оточенні виразно мадярського топонімічного фракталу: БЕРЕЗове, ГОНЦОШ, МОДЬОРОШ < mágyagos 'властивий угорцям', РАКОШ, РОКОСів < rak 'класти, ставити', КУТлаш < kút 'колодязь'; КАРПОВТЛАШ

< kárpótlás ‘відшкодування збитків, компенсація’;

також *Калуш* ІФ (рц): СЛОБІДка, БОДНАРів, КОПАНки, БЕРЕЖниця, СЕРЕДня, СЕРЕДній УГРИНів (NB), Ст. УГРИНів, ТОМАШівці...;

Перекалі Рв (Млинів): СЛОБОДа, БЕРЕГи, ПереВЕРЕДів, ВЕРБень, ТЕРЕШів, ОЗЛіїв, УЖинець, ВИЧАВки...;

Перекалки Лв (Кам’янка-Б.): ТАРТАК, ЛАНи, БАНЮНин, БАТЯТичі, ВЕРЕНи, ЦЕПЕРів, ТАДАНі, МАЗАРня-КОРавська...;

Перекалля Рв (Зарічне): НЕНЬковичі^ КОМОри, СЕНЧИці, ВИЧівка...

(До 16) Свого часу чи не першим поштовхом до глибших студій мадярських назв стало виявлення цілком упізнаваного імені сина Арпада – угорського князя Гези у назві *Гезівка* См (Білопілля). Причому з часом сумніви щораз меншали: сусіднє село (^) зветься *Сергіївка* (як було окремо простежено, всі без винятку топооснови **Серг-**, вживані в Україні в численних топонімах, існують у контекстах з іншими мадярськими топонімами і тому можуть походити від мад. *segeg* ‘військо’, пор. укр.

шерег ‘шеренга’). Районне сусідство включає також назви *ГАЙДУКове* < hajdu ‘етнічна група угорців; гайдук; розбійник’^ *КОМАРницьке* < kamara ‘палата’, пор. укр. *комора*; *БУДки* – пор. Buda, *ЯСТРУБине* < jasz ‘ясин, осетин’ + terer ‘місцевість, поле’... Хоча Геза був князем у 972–997 рр. уже в закарпатській Угорщині, але ж відомо, що мадяри довго підтримували стосунки “з родичами на сході”.

Це ж саме ім’я може міститися й у назві *Гізівицина* Жт (Любар): ГРИНівці, ВЕСЕЛка, БЕРЕЗівка, БРАТалів 3, ГОРОПаї...

5. Викладене цілком виразно окреслює перші контури мадярського фракталу ойконімії України. Хронологічно найпізніший з-поміж уже досліджених її пластів – мадярський пласт містить конкретні типи назв, виявлені також і в попередніх фракталах, а саме: етнофорний, політофорний, ойкофорний, топофорний. Досліджений матеріал не суперечить даним суміжних наук, він вигідно доповнює знання про цілу історичну епоху співіснування предків наших двох народів у Наддніпрянщині.

ЛІТЕРАТУРА

- АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ.* Київ, 1973.
КБ – Константин Багрянородный. Об управлении империей. Москва, 1990.
ЛО – Липецкая область. Топографическая карта. Москва, 2001.
ПВЛ – Повесть врем’яних літ. Літопис (за Іпатським списком). Київ, 1990.
Тищенко К.М. Українська частина іранської топонімії Європи // *Східний світ.* 2006. № 3.
Тищенко К.М. Східні церкви й пелагіянство у топонімії України // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Вип. 39. Львів, 2007 (у друці).
AU – Autoatlas von Ungarn. Budapest, 1980.
Gesta Hungarorum. Ужгород, 2005. Латинський текст.
Györffy Gy. Honfoglalás és megtelepedés // *Magyarország története.* Budapest, 1984. I/1–2.k. L. 577–650, 1624–1639.
Hadrovics L., Gáldi L. Magyar-orosz kéliszótar. Budapest, 1969.
Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980.
Kiszely I. A Föld népei. 1. Európa népei. Budapest, 1979.
Kristó Gy., Makk F., Szegfü L. Adatok “korai” helyneveink ismeretéhez: In 2 vols. Szeged, 1973–1974.
Ligeti L. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986.
Manzelli G. 1991 [1992]: Dal Fiume Giallo al Ponto: termini politici di origine cinese nel lessico ungherese // *Ponto-Baltica,* 1992, №4.
Manzelli G. Le lingue uraliche (ugrofinniche e samoiede) // *La formazione dell’Europa linguistica. Le lingue d’Europa tra la fine del I e del II millennio /* A cura di E. Banfi. Firenze, 1993.
Robert 2. Dictionnaire universel des noms propres. Paris, 1988.
Zanichelli – Enciclopedia Zanichelli 1996. Firenze, 1995.